

БІЗНЕС ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

УДК 330.3(339.9)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.28>

Боднарюк І.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
викладач циклової комісії управління і адміністрування,
Технічний коледж
Національного університету водного господарства
та природокористування

ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗИЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті обґрунтовано теоретичні та науково-методичні засади фінансової інклюзії (включеності). Визначено суть фінансової інклюзії та її складників: доступності фінансових послуг, фінансової грамотності, інституту захисту прав споживача фінансових послуг. Установлено взаємозв'язок складників фінансової інклюзії та компонентів фінансової поведінки. Проведено рейтинговий аналіз рівня розвитку фінансового ринку як компонента індексу глобальної конкурентоспроможності та подано оцінку складників фінансової інклюзії в окремих країнах світу. Досліджено рівень сукупної фінансової інклюзії країн світу та України зокрема, окреслено напрями підвищення рівня фінансової інклюзії як стратегічної цілі центрального банку країни з метою стимулювання економічного зростання в країні та зменшення соціальної нерівності у суспільстві. Робота над підвищенням рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності є довгостроковою, тому вимагає координації та взаємодії різних стейкхолдерів та партнерів для досягнення поставлених цілей.

Ключові слова: фінансова інклюзія, доступність фінансових послуг, фінансова грамотність, доступність фінансових послуг, індекс глобальної конкурентоспроможності, зменшення соціальної нерівності.

ФІНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИЯ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Боднарюк И.Л.

В статье обоснованы теоретические и научно-методические основы финансовой инклюзии (включенности). Определена суть финансовой инклюзии и ее составляющих: доступности финансовых услуг, финансовой грамотности, института защиты прав потребителя финансовых услуг. Установлена взаимосвязь составляющих финансовой инклюзии и компонентов финансового поведения. Проведен рейтинговый анализ уровня развития финансового рынка за критерием индекса глобальной конкурентоспособности и дана оценка составляющих финансовой инклюзии в отдельных странах мира, исследован уровень совокупной финансовой инклюзии стран мира и Украины в частности. Очерчены направления повышения уровня финансовой инклюзии как стратегической цели центрального банка с целью стимулирования экономического роста в стране и уменьшения социального неравенства в обществе. Работа по повышению финансовой доступности и финансовой грамотности носит долгосрочный характер, поэтому требует координации и взаимодействия различных заинтересованных сторон и партнеров для достижения своих целей.

Ключевые слова: финансовая инклюзия, доступность финансовых услуг, финансовая грамотность, доступность финансовых услуг, индекс глобальной конкурентоспособности, уменьшение социального неравенства.

FINANCIAL INCLUSION: STATUS AND PROSPECTS

Bodnariuk Iryna

The article reviews the theoretical background and scientific and methodological principles of financial inclusion. The author defines the essence of financial inclusion as well as its elements: access to financial services, financial literacy and rights protection of financial services consumers. The research established the correlation between the components of financial inclusion and financial behaviour. The research findings include the rating analysis of the level of financial market development as a component of the Global Competitiveness Index and the assessment of financial inclusion components in selected countries. Another focus of the article is the level of financial inclusion across the globe and in Ukraine, in particular. The author provides directions on how to increase the level of financial inclusion, which is a strategic goal of the central bank, to stimulate the economic growth and reduce social inequality. The study has found that low levels of financial literacy and inclusion require the development and implementation of measures at macro and microeconomic levels to ensure the effective functioning of financial services market as well as the involvement of general public and business in active financial services use. Therefore, the objective will be achieved through the formation and development of a system to protect the rights of financial services consumers, the National Strategy, measures to raise the financial literacy of Ukrainians and the

cashless economy development. Increasing financial inclusion and financial literacy entitles a long-term commitment, and therefore requires coordination and interaction between different stakeholders and partners to achieve the above mentioned strategic goals. Using the methods of evaluation and synthesis, cognition from abstract to concrete help us to learn the nature and components of financial inclusion. The methods of abstraction and comparison, of mathematical statistics were used in the estimation of quantitative indicators characterizing financial inclusion and literacy, efficiency of functioning of the financial services market.

Keywords: financial inclusion, access to financial services, financial literacy, the Global Competitiveness Index, social inequality reduction.

Постановка проблеми. В Україні понад третина населення лишається за межами фінансової системи. Це свідчить про його відокремленість від економіки держави та суспільства загалом, нижчий рівень ефективності управління коштами та фінансової безпеки.

Національний банк України визначив фінансову інклюзію однією зі своїх стратегічних цілей. Фінансова інклюзія – створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно врегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві. Реалізація цілі досягатиметься через формування та розвиток системи захисту прав споживачів, Національну стратегію та заходи з підвищення фінансової грамотності українців і розвиток безготівкової економіки.

Робота над підвищенням рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності є довгостроковою, тому вимагає координації та взаємодії різних стейкхолдерів та партнерів для досягнення поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що досліджуються в роботі, привертало увагу вітчизняних науковців, зокрема В. Адамик, Л. Бережної [1], О. Снитюк [1], М. Відякіна [2], Л. Дудинець [3], О. Верней [3], Т. Калашнікової, Д. Лебідь, М. Лизогуб, С. Науменкової [4], О. Пахненко [7], G. Llanto [9], M. Rosellon [9] та ін.

Постановка завдання. Низький рівень фінансової грамотності та інклюзивності вимагає розроблення й упровадження заходів на макро- та мікроекономічних рівнях для забезпечення ефективного функціонування ринку фінансових послуг і включеності населення та бізнесу до активного користування фінансовими послугами.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Міжнародної мережі з фінансової освіти (INFE) Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСБ) фінансова інклюзія є процесом просування доступного, вчасного та повноцінного доступу до широкого спектру фінансових продуктів і послуг, поширення їх використання серед усіх прошарків суспільства через упровадження існуючих та інноваційних підходів включно з фінансовою обізнаністю та освітою з метою просування як фінансового добробуту, так і економічної та соціальної інклюзії [5].

Водночас Національний банк України під фінансовою інклюзією розуміє створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно врегульовані й відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві [1]. Узагальнено

трактування фінансової інклюзії навів М. Відякін, директор Департаменту стратегії та реформування Національного банку. На його думку, фінінклюзія – це можливість, здатність та рівень залучення різних верств населення до фінансових послуг [2]. У дослідженні Л.А. Дудинець фінансова інклюзивність розглядається як «характеристика включення населення в офіційний фінансовий обіг, у т. ч. в частині доступу до послуг офіційно зареєстрованих фінансових установ» [3, с. 11]. На думку С.В. Науменкової, розкриття економічного змісту поняття «фінансова інклюзивність» пов'язане з такими поняттями, як «фінансове охоплення» і «фінансове виключення». Фінансове охоплення (financial inclusion) – доступ споживачів до базових фінансових послуг, що базується на відсутності різного роду перешкод (цінових і нецінових) щодо їх отримання [4].

Отже, виходячи з наведених визначень, стає очевидним, що головна ідея фінансової інклюзії – це користування фінансовими послугами для підвищення добробуту населення.

Віддаючи належне різноманітним дослідженням Світового банку, Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) та Національного банку України, стає зрозумілим, що запорука формування стійкої фінансової інклюзії знаходиться у трьох площинах: доступність фінансових послуг, тобто можливість користувача дійсно скористатися послугою через контакт із фінансовим посередником; фінансова грамотність, тобто здатність споживача здійснити усвідомлений вибір послуги, повністю розуміючи вигоди та ризики від користування нею; захист прав користувача – гарантія безпечного, прогнозованого та якісного надання послуги, яка забезпечена третьою стороною. Організація Об'єднаних Націй і Світовий банк визначають фінансову інклюзивність як «доступ до широкого кола фінансових продуктів та послуг, які є доступними або надаються за розумною ціною, корисні та здатні задовольнити потреби домашніх господарств та підприємств, а також які надаються відповідально і стабільно» [6]. Комплексний підхід Центру з фінансової інклюзивності (Center for Financial Inclusion – CFI) визначає фінансову інклюзивність як «стан, за якого кожен, хто може використовувати фінансові послуги, має доступ до повного набору якісних фінансових послуг, наданих за доступними цінами, зручним способом, із повагою та гідністю» [4]. Тобто тут до уваги береться і соціальний складник досліджуваної категорії.

Таким чином, фінансова інклюзія – створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно врегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві.

Рис. 1. Взаємозв'язок складників фінансової інклюзії та компонентів фінансової поведінки [3]

Національна стратегія фінансової інклюзивності вказує на чотири компоненти фінансового включення, а саме: доступність; якість; використання; добробут (рис. 1).

Спільними елементами цих визначень є «універсальний доступ» до «широкого спектра фінансових послуг» за «розумною ціною».

Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців, вплив на доступ до фінансових послуг мають такі чинники: місце проживання (більшість комерційних банків працює тільки в комерційних приміщеннях, і ці банки відкривають свої філії у прибуткових районах, населення в сільській місцевості має ускладнений доступ до фінансових послуг); обмежені знання про фінансові послуги і низький рівень фінансової грамотності (неповна базова освіта та низький рівень фінансової грамотності є основними перешкодами для доступу до різних фінансових послуг для окремих осіб); рівень доходів населення (фінансова спроможність людей завжди відіграє ключову роль у доступі до доступних фінансових послуг); відсутність юридичної ідентичності (економічні та політичні мігранти не мають доступу до фінансових послуг через відсутність юридичної ідентичності) [9].

Ми вважаємо, що перелік чинників фінансової інклюзивності слід доповнити таким важливим чинником, як рівень довіри до фінансових інститутів. Цей чинник є особливо актуальним для України, де сьогодні спостерігається криза довіри, внаслідок чого поширюється тенденція зберігання заощаджень населення поза банківською системою. Згідно з даними опитування, проведеного українською компанією InMind, тільки 11% респондентів зберігає в банках більшу частку власних заощаджень, 7% – половину заощаджень, 49% – лише незначну частку. Таким чином, третина (33%) опитаних респондентів, що мають заощадження, не довіряє комерційним банкам і зберігає власні кошти поза банками [8].

Важливість і складність питання фінансової інклюзивності зумовили виникнення багатьох підходів до оцінки її рівня. Сформувався нові міжнародні та регіональні організації та структури, діяльність яких спрямована на сприяння підвищенню рівня фінансової інклюзивності: Альянс із фінансової інклюзивності, Центр із фінансової інклюзивності, Глобальне партнерство за фінансову доступність, Microfinance Information Exchange, Finscore тощо [7, с. 172]. Найбільш комплексні дослідження фінансової інклюзивності та змін її

рівня за широким переліком показників регулярно проводять Світовий банк (база даних Global Findex), Міжнародний валютний фонд (Огляд фінансового доступу – Financial Access Survey (FAS)) та Альянс із фінансової інклюзивності (Alliance for Financial Inclusion – AFI).

Експертну оцінку складників фінансової інклюзії в окремих країнах світу за 2018 р. представлено на рис. 2. За критерієм «знання фінансової інклюзії» трійку лідерів посідають Гонконг, Китай (5,8), Корея (5,4) та третє місце ділять Норвегія та Канада (5,2). Трійка країн-лузерів за категорією «знання фінансової інклюзії» – Малайзія (3,6), Білорусь (3,8) та Таїланд (3,9).

За критерієм «ставлення до фінансової інклюзії» перші держави: Нова Зеландія (3,7), Норвегія (3,6), Угорщина і Канада (3,5); менш позитивне ставлення до інклюзії в Гонконгу, Китаї (2,7), Йорданії (2,6), Україні (2,4).

За третім критерієм оцінки фінансової інклюзії – «поведінка» лідерами є Франція (6,7), Фінляндія (6,3), Канада і Нідерланди (6,2). Аутсайдерами рейтингу є: Хорватія, Україна, Туреччина (4,8), Польща (4,4) та Угорщина (4,3). Загалом за сукупною величиною балів за трьома критеріями лідирують Франція та Фінляндія (14,8), Норвегія та Канада (14,6) і Гонконг, Китай (14,5). Менш лояльними до інклюзії за загальною кількістю балів є Білорусь (11,7), Польща (11,6) та Україна (11,3) (рис. 3).

Досліджено, що за показником розвитку фінансового ринку рейтингова позиція України впродовж 2014–2018 рр. була такою: у 2014–2016 рр. країна посідала 122-е та 121-е місця серед 144 та 140 країн відповідно; у 2016–2017 рр. опустилася на 130-е місце серед 138 країн; у 2017–2018 рр. була 120-ю серед 137 країн. Географічними сусідами України (120-е місце) за показником розвитку фінансового ринку в 2018 р. були Зімбабве (119-е місце) та Аргентина (121-е місце). Така ситуація викликає занепокоєння і потребує рішучих кроків держави на законодавчому рівні щодо підвищення надійності функціонування фінансових посередників та стимулювання і залучення населення країни до здійснення ними операцій на фінансовому ринку, адже розвинений та надійний фінансовий ринок – запорука ефективного розвитку економіки країни.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи результати дослідження, ми дійшли таких висновків: фінансові послуги є другорядними по відношенню до життєвих потреб; невисокий рівень доходів негативно впливає на платоспроможність населення та рівень заощадження коштів, за рахунок яких і мають здійснюватися фінансові послуги; негативним є те, що більша частина респондентів надає перевагу використанню готівкових коштів; на низькому рівні є готовність опитуваних страхувати життя, зокрема як альтернативного пенсійного забезпечення та майно, що зумовлено низьким рівнем обізнаності у цій сфері, довіри та платоспроможності.

Сприятливе середовище для фінансового сектору будь-якої країни здебільшого ґрунтується на двох головних компонентах: достатності законодавчої, регуляторної та наглядової бази фінансових ринків і рівні довіри населення до фінансових установ та ринкової практики.

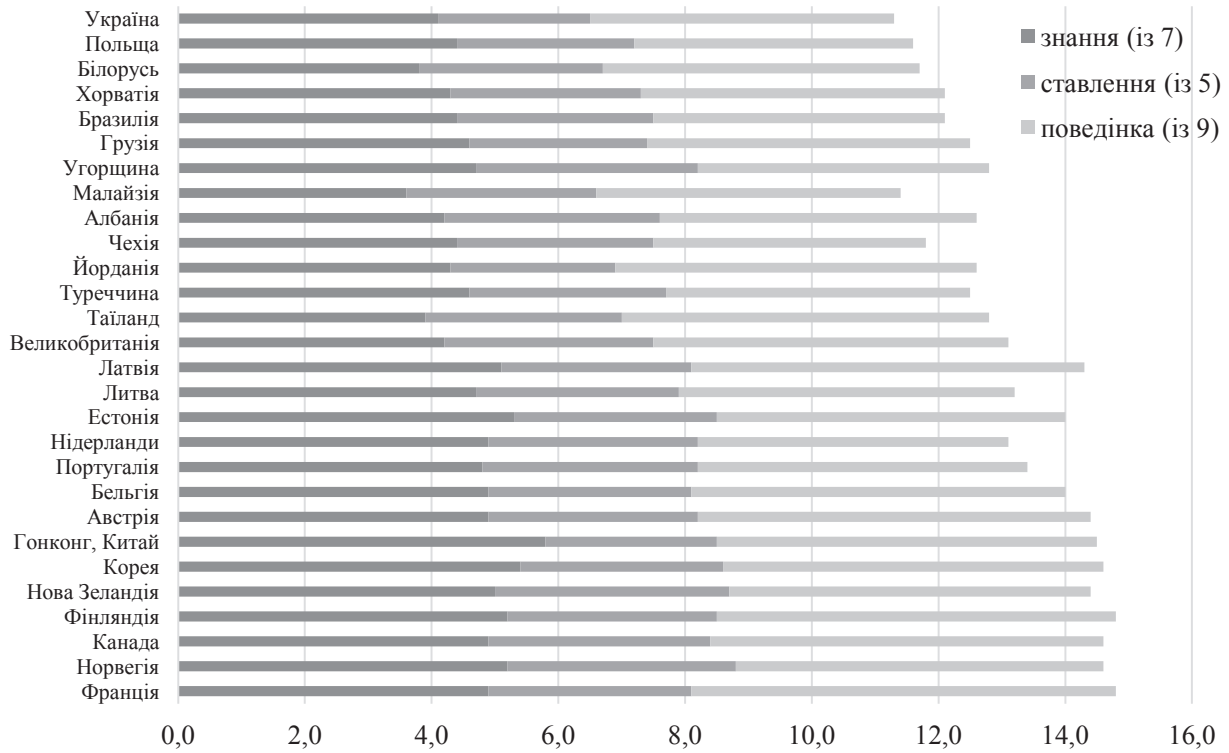

Рис. 2. Експертна оцінка складників фінансової інклюзії за 2018 р. [6]

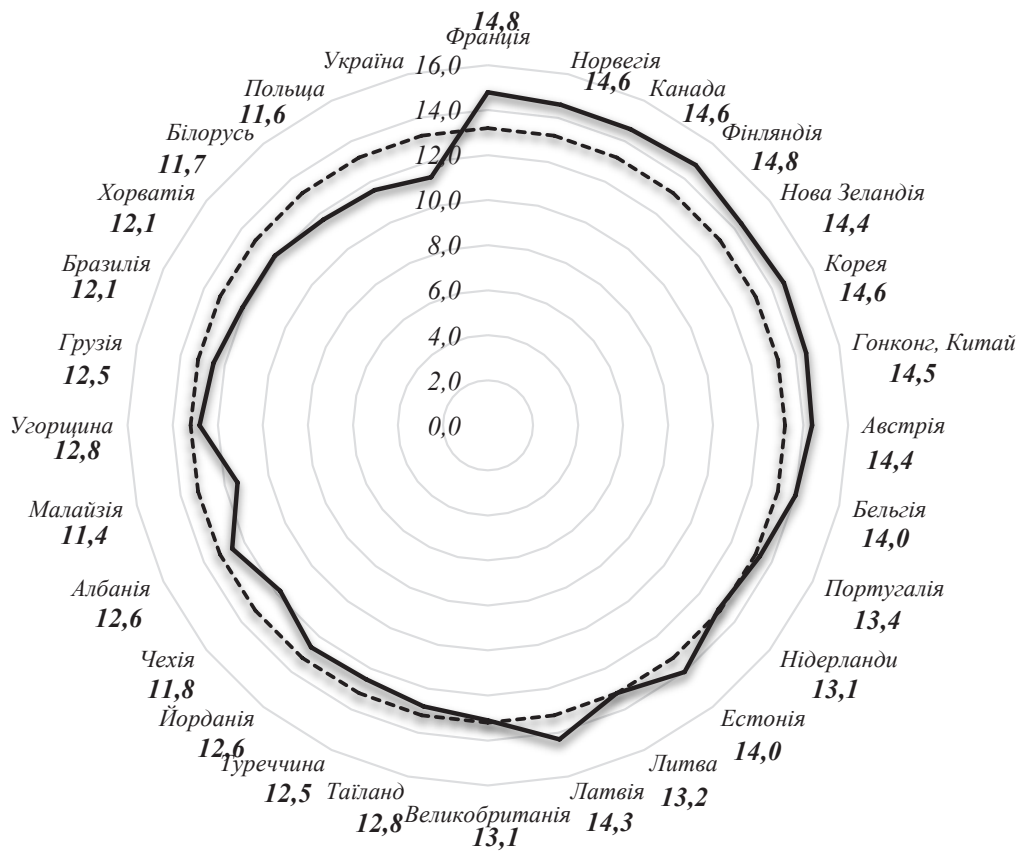

Рис. 3. Сукупна експертна оцінка фінансової інклюзії за 2018 р. [6]

Низький рівень фінансової інклюзивності в Україні пов'язаний із наявними проблемами щодо захисту прав споживачів і фінансової грамотності людей. Дослідження вказують, що наявна система захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг не повною мірою відповідає загальним принципам організації економічного співробітництва та розвитку і призводить до зростання недовіри до фінансових інститутів із боку населення та, як наслідок, до низького рівня

фінансової інклюзії. Вирішення питань захисту прав споживачів безпосередньо пов'язано з підвищенням рівня фінансової інклюзивності в Україні. По-друге, варто підвищувати рівень фінансової освіти і фінансової грамотності населення. Така вкрай сумна ситуація зі знаннями, поведінкою та ставленням до фінансової інклюзії в Україні свідчить про актуальність даної тематики та вимагає більш глибокого дослідження й уваги до цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Бережна Л.В., Снитюк О.І. Шлях до стійкої фінансової інклюзії в Україні: аналіз актуальних проблем. *Облік і фінанси*. 2019. № 2. С. 71–80. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 31.01.2020).
2. Відякін М. Фінінклюзія: що це таке і чому це важливо для всіх українок та українців? URL: <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/fininklyuziya-shcho-ce-take-i-chomu-ce-vazhlyvo-dlya-vsikh-ukrayinok-ta-ukrayinciv> (дата звернення: 18.02.2020).
3. Дудинець Л.А., Верней О.С. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_2_4 (дата звернення: 31.01.2020).
4. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_11_15 (дата звернення: 31.01.2020).
5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://bank.gov.ua/Statist/index.htm> (дата звернення: 10.03.2020).
6. Офіційний сайт Світового банку в Україні. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.FIN.TOTL.CD> (дата звернення: 10.03.2020).
7. Пахненко О.М. Аналіз підходів до оцінювання рівня фінансової інклюзивності. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України*: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 23 листопада 2017 р. Суми, 2017. С. 170–174.
8. Стабілізація банківської системи шляхом підвищення довіри до банків та забезпечення прозорості діяльності НБУ. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf (дата звернення: 10.03.2020).
9. Llanto Gilberto M., Rosellon Maureen Ane D. What Determines Financial Inclusion in the Philippines? Evidence from a National Baseline Survey. Discussion Papers DP 2017-38, Philippine Institute for Development Studies. 2017.

References:

1. Berezhna L.V., Snytiuk O.I. Shliakh do stiikoi finansovoi inkluzii v Ukraini: analiz aktualnykh problem. *Oblik i finansy*. 2019. # 2. S. 71–80. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (accessed 31 January 2020).
2. Vidiakin M. Fininklyuziia: shcho tse take i chomu tse vazhlyvo dlia vsikh ukrainok ta ukraintiv? URL: <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/fininklyuziya-shcho-ce-take-i-chomu-ce-vazhlyvo-dlya-vsikh-ukrayinok-ta-ukrayinciv> (accessed 18 February 2020).
3. Dudynets L.A., Vernei O.Ye. Finansova inkluzyvniest ta yii determinanty. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2018. Vyp. 2. S. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_2_4 (accessed 31 January 2020).
4. Naumenkova S. Finansova inkluzyvniest ta problemy zabezpechennia dostupu naselennia do bazovykh finansovykh posluh v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2014. # 11. S. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_11_15 (accessed 31 January 2020).
5. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <http://bank.gov.ua/Statist/index.htm> (accessed 10 March 2020).
6. Ofitsiyniy sait Svitoviy bank v Ukraini. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.FIN.TOTL.CD> (accessed 10 March 2020).
7. Pakhnenko O.M. Analiz pidkhodiv do otsiniuvannia rivnia finansovoi inkluzyvniosti. *Problemy i perspektyvy rozvytku finansovo-kredytnoi systemy Ukrainy: zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii*, m. Sumy, 23 lystopada 2017 r. Sumy, 2017. S. 170–174. (in Ukrainian)
8. Stabilizatsiia bankivskoi systemy shliakhom pidvyshchennia doviry do bankiv ta zabezpechennia prozorosti diialnosti NBU. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf (accessed 10 March 2020).
9. Llanto Gilberto M., Rosellon Maureen Ane D. What Determines Financial Inclusion in the Philippines? Evidence from a National Baseline Survey. Discussion Papers DP 2017-38, Philippine Institute for Development Studies. 2017.

E-mail: ira.bodnaryuk@gmail.com